

Римські катакомби (De catacumbis Romanis)

(Докінчення)

II. часть

Огляд головніших підземних кладовищ

III. Полуднева трупа

1. Кладовище св. Севастіяна („ad catacumbas“)

Около 3 km від мурів Риму, праворуч староримського шляху *via Appia*, лежить підземний цвинтар мученика Севастіяна, один із тих нечисленних, що через ціле середньовіччя аж до наших днів завсіди стояв отвором для побожних прочан. У ньому зложено пробите стрілами тіло Севастіяна, трибуна першої когорти преторіян, жертви перших переслідувань Діоклетіяна, як також св. Квірина, єпископа з Панонії, мученика останніх переслідувань, якого мощі перевезли земляки до Риму в V. ст., коли то варвари напали були на наддунайські провінції імперії, і св. Євтихія, що про нього є згадка в списі олив ігумена Йоана, та інших.

Акти св. Севастіяна подають, що тіло святого вкинули були погани до якогось каналу, а християнка Лукина видобула його й похоронила при *via Appia* „*iuxta vestigia Apostolorum*“.

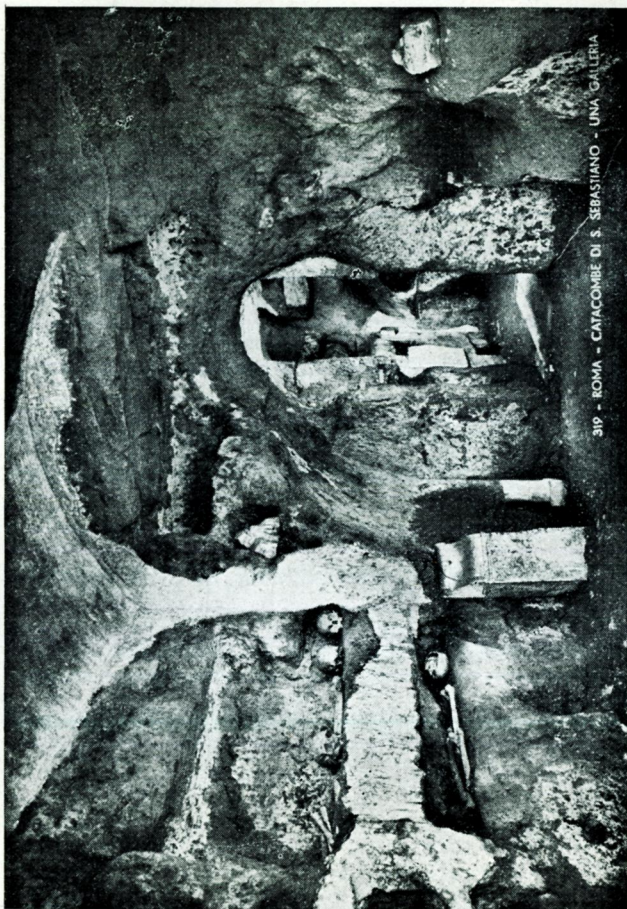
Про пам'ять та справжній культ Верховних Апостолів у кладовищу „ad catacumbas“ виразно свідчить традиція, а незбиті докази на це дали висліди розкопів, переведених тут в останніх літах. (Див. світл. ч. 1, на окремії картці).

На тому місці, де тепер розтягається площа перед фасадом базилики св. Севастіяна, була в старині бічна вуличка з *via Appia*, а по обох її боках були розкинені поганські колюмбарі з нишами на тлінні останки мертвих. Позаду лівого ряду колюмбарів збудовано в II. ст. три підземні крипти; перша власність Кльодія Гермеса, що його імя збереглось над входовими дверми, та дві другі старанно розмальовані з нишами в стінах на тіла покійних.

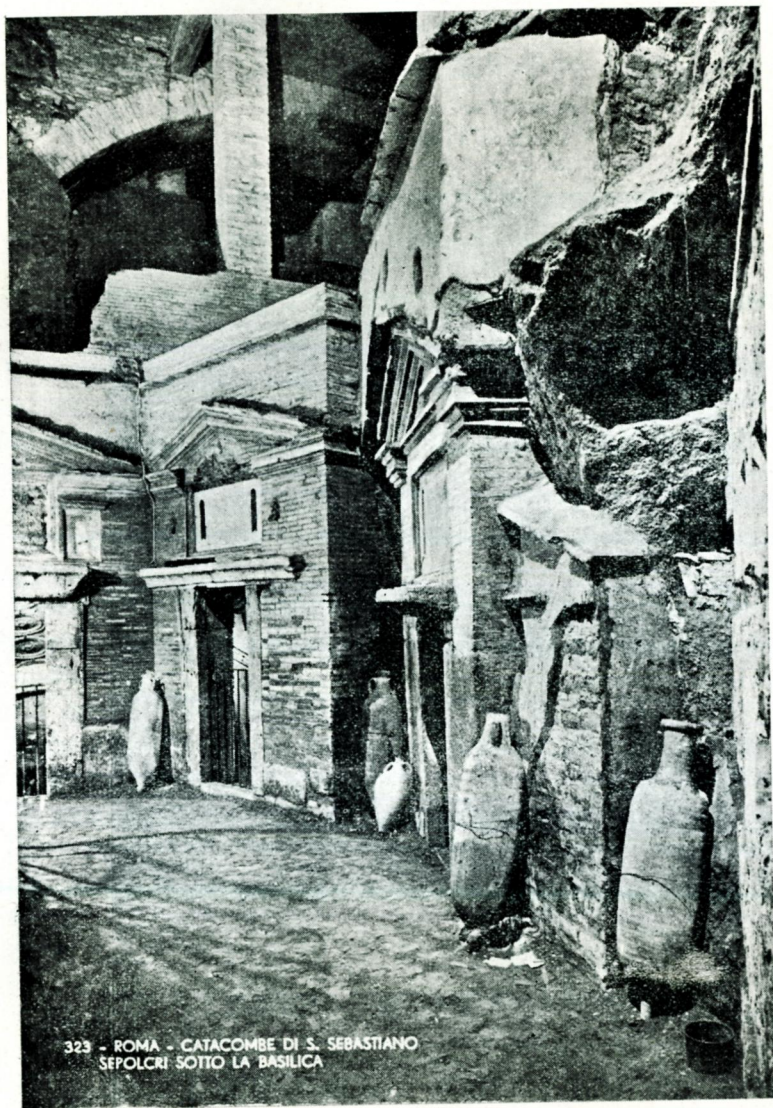
На початку III. ст. власник цього кладовища став християнином (як вказує на те напис *IXΘC* на стіні другої крипти) та основником того християнського цвинтаря, що його мали освятити мощі Верховних Апостолів.

Світлини до статті діякона Й. Г.: „Римські катакомби“

Ч. 1.
Підземні галерії в катакомбах св. Севастіана.

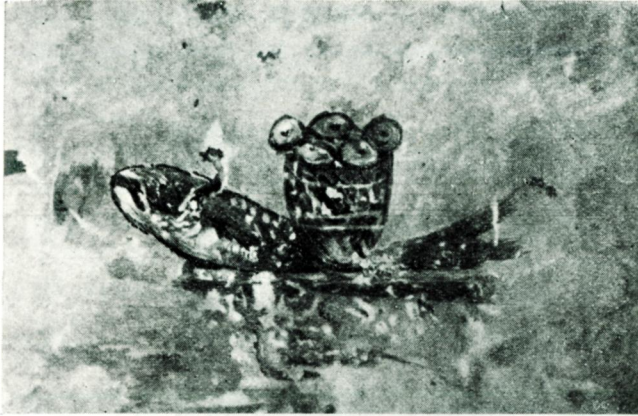

323 - ROMA - CATAcombe DI S. SEBASTIANO
SEPOLCRI SOTTO LA BASILICA

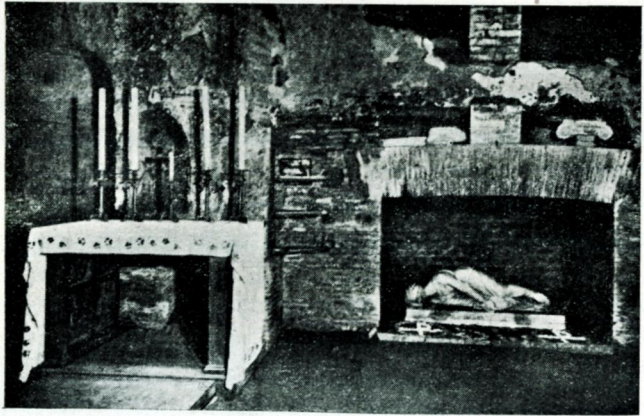
Ч. 2.

Підземні гробниці в катакомбах св. Севастіяна.

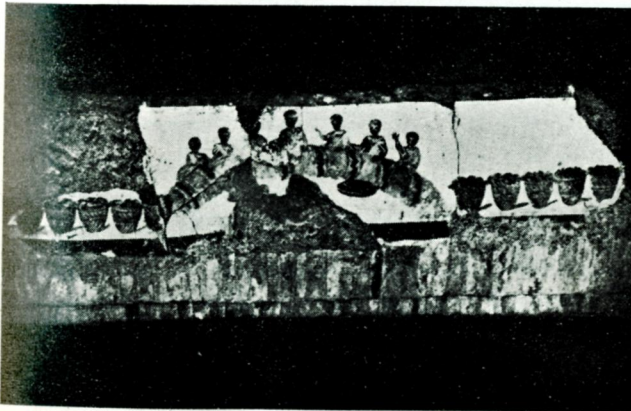

Ч. 3.
Євхаристійний пир у ката-
комбах Каліста

Ч. 4.
Крипта св. Кикилії в ката-
комбах Каліста.

Ч. 5.
Євхаристійний пир у ката-
комбах Каліста.

Ч. 6.
Вхід до катакомб Домітилі.

Ч. 7.
Рештки базиліки в катакомбах Домітилі.

Що було причиною перенесення тіла св. Петра з Ватиканських піль та св. Апостола Павла з *via Ostiensis* до цього найдалше висуненого кладовища при *via Appia*, не можна певно усталити. Археологи здогадуються, що едикти Валеріяна, якими заборонено християнам під карою смерти сходитися в підземних кладовищах, унеможливили їм відвідини та молитву при дорогих тілах, що лежали в загально відомих поганам місцях. Тому ісповідники Христа зложили їх далеко поза мурами міста, на християнському ґрунті, щоб у кривавому періоді переслідування могли кріпити свої серця при гробах Апостолів, свідків Христових обітниць щасливої вічності.

У приготуванні терену на гроби св. Петра й Павла засипали вірні землею прогалину з трьома криптами аж до поверхні землі, вчинили малу терасу та поставили на ній тристінну, отворену з одної сторони кімнату. Камінні лавки здовж стін кімнати вказують, що християни сходилися тут на молитву при мощах Апостолів та уряджували *refrigeria*, пири в їхню честь. У розкопах, при ізоляції стін, відкрито численні написи в грецькій та латинській мові на каменях муру з просьбами й побожними закличками учасників пирів до св. Верховних Апостолів. Завдяки Папському археолог. Інституту збудовано великі бетонові конструкції, що захоронюють ці прецінні пам'ятки культу св. Петра й Павла в катакомбах. (Див. світл. 2).

В половині IV. ст., коли християни тішилися вже повною свободою віроісповідання, скромні забудовання не відповідали вже достоїнства місця, що зберігало тлінні останки Христового Намісника та Апостола народів. Над давніми місцями культу підіймалися стіни великої „*basilica Apostolorum*“, що її від VII. ст. стали називати вірні базилікою Севастіяна, через славу та глибоке почитання того Мученика серед римської громади. Тіло св. Севастіяна лежало в катакомбах під лівою стіною середньої нави базиліки. Святиню зреставрував папа Євген IV., а завдяки кард. Сц. Боргезе перебудовано її основно так, що полишилася тільки зовнішня частина абсиди з давніх конструкцій IV. віку. Перед працями кард. Боргезе було видно ще вітвар, що під ним лежали мощі Севастіяна. Тепер на його місці стоїть чудовий вітвар зі статуєю Мученика в лежачій позиції, твір мистця Джорджетті-я, на основі рисунку Берніні-я.

Кладовище „*ad catacumbas*“ походить із III. віку. Воно розкопане в двох поверхах, злучених сходами. Написів тут небагато, галерії та крипти поєдинчі, в деяких віднайдено недавно ще замкнені гроби. 1877. р. відкрито тут аркосолею з часів

Константина Великого, що на ній з'ображена жінка, яка молиться, Мойсей, що добуває воду зі скали та чоловік, що біжить спрагнений до джерела; всередині погруддя Спасителя й вифлеємські ясла з Дитятком та звірятами — картина одинока в іконографії катакомб. 1879. р. відкопано крипту з аркосолеєю та з льокулем над ним, на якому з'ображена постать Пастиря з ягнятем на раменах, а збоку змальоване інше ягня на горі. О. Маруккі бачить у картині містичну гору та Божого Агнця, що на ній жертвувався.¹⁾

Один із написів знайдених у катакомбах, що його надщерблений текст доповнив де Россі²⁾ звучить ось так: „*cum coniuge casta voluit filias secum habere — saepe cibabas raeb.... e tu christu videbis — cottidie recolebas es te..... dessent meritoque requirunt*“. Вчений археолог бачить у ньому порівняння між Євхаристійним Хлібом, що його споживав покійний на землі, а огляданням Христа лицем у лице в небі.

2. Кладовище Претестата („*ad s. Ianuarium*“)

Кількасот метрів від катакомб св. Севастіяна ближче мурів Риму, ліворуч *via Appia*, лежить другий підземний цвинтар, якого початок сягає першої половини другого століття. Кладовище взяло назву від свого основника Претестата, невідомого нам ближче християнина, сучасника другого покоління християн у Римі. Кладовище просліджене досі тільки частинно. Воно складається з двох поверхів. Найстарша його частина це галерія з бічною криптою, що ціла покрита мальовилами; там знаходиться з'ображення розмови Ісуса з Самарянкою, воскресення Лазаря, uzдоровлення кровоточивої та сцена вінчання Спасителя терневим вінцем.

У другій частині катакомб знаходиться широка галерія з луками, що піддержують склепіння та стіни; по боках розкинені муровані крипти; одна з них ціла виложена мармором.

В катакомбах Претестата лежало багато мучеників. В зальцбурському провіднику читаємо: „*Ibi intrabis in speluncam magnam, invenies s. Urbanum, episcopum et confessorem et in altero loco Felicissimum et Agapitum martyres et diaconos Sixti et in tertio loco Cirinum martyrem et in quarto Ianuarium m.*“ Феліциссімус і Агапіт були діяконами папи Сикста II, якого стято на єпископському престолі в часі переслідування Валеріяна.

¹⁾ Marucchi: Un ipogeo recentemente scoperto nel cim. di s. Seb.

²⁾ Bull. arch. [1877], стр. 147.

У провідниках є згадка також про два наземні святилища. У першому почитали християни пам'ять мучеників: Тибуртія, Валеріяна й Максима, а в другому спочивали моці мученика Зенона. Особливішим почитанням окружали вірні св. Януарія, якого іменем також називали це кладовище.

3. Кладовище Каліста

Напроти катакомб Претестата, по правім боці старинної апійської дороги, лежить найбільший підземний некрополь Риму, кладовище Каліста.

Воно складається з чотирьох окремих частей, які по якимсь часі злучились в одну цілість. Дві перші походять із другого століття, що завдяки скорому розвоєви за дбайливої управи Каліста стали побіч катакомб Прискилли другим головним цвинтарем християн у Римі. Колиж у IV. ст. долучилися до нього дві дальші части, повстав справжній лабіринт галерій та крипт на загальну довжину викопу поверх 20 km. Історію його розвою з багатством памяток описав де Россі в тритомовій праці: „*La Roma sotterranea cristiana. Roma 1864-1877*“.

Найстарша часть катакомб, що її назвав де Россі „крипти Лукині“, походить із початку другого віку. Фрагменти знайдених саркофагових написів як: „*Θ. caecilio maximo c. p.*“ (*clarissimo ruogo*) та „*rompeia octavia attica caecilia c. p. vixit men....*“ вказують, що її власники походили зі шляхетної, сенаторської родини. Біля сходової клітки знаходиться подвійна крипта, що зберегла багато картин архаїчної християнської штуки. Картини з'ображають: Даниїла, Йону, Доброго Пастиря, гурток вірних у небесній славі, крещення Спасителя в Йордані (що є, без сумніву, найстаршою іконографічною памятою тієї євангельської події). На одній стіні змальована риба (*ἰχθύς*), а біля неї кіш із хлібом і чаша з вином — елементи Євхаристійної Вечері (Див. світл. 3).

У цій часті катакомб похоронено в звичайному льокулі галерії папу Корнилія (251-253), що вмер на вигнанні. Стіни галерії кругом гробу по якимсь часі християни поширили на вид крипти, щоб зробити місце для літургічних сходин. На нагробній плиті вирізьблений напис: *cornelius martyr ep.* (= *episcopus*). Гріб украшений двома малюнками з IX. ст.; по правім боці змальовані св. Корнилій і св. Кипріяні у мантиях з Євангелією в руках (пам'ять обох Мучеників святкувано в Римі дня 16. IX), по лівім боці папа Сикст та африканський єпископ Опат, сучасник св. Августина. Біля постаті Сикста вид-

ніе напис SCS - SVXTVS - PP - ROM (= Sanctus Syxtus Papa Romanus). „Papa Romanus“, це висказ саме з IX. ст., коли то назва „Papa“ не була ще виключною назвою Римських Єпископів.

Друга найбільша часть калістинського некрополю походить із другої половини II. віку. Її розбудовою кермував кільканадцять літ діякон Каліст, управитель цього першого спільного кладовища римської громади християн. Дві головні рівнобіжні галерії перетинала сітка бічних хідників з криптами. Одна велика крипта недалеко сходів, т. зв. „крипта Сикста“, була призначена на гробницю папів. В її стінах зложено тіла 9, або 10 Римських Єпископів, з яких три були мучениками; па рештках із п'ятох побитих нагробних плит, знайдених на долівці, читаємо імена Папів: *ΑΝΤΕΡΟΣ ΕΠΙ, ΠΟΝΤΙΑΝΟΣ. ΕΠΙΣΚ. ΜΡ.* (martyr), *ΦΑΒΙΑΝΟΣ ΕΠΙ ΜΡ, ΛΟΥΚΙΣ ΕΠΙ, ΕΥΤΥΧΙΑΝΟΣ ΕΠΙΣΚ.* Всередині крипти спочив Сикст II, замучений 258 р. враз із 4 діяконами за літургічні сходини в катакомбах. На задній стіні вмуровано великий метричний напис папи Дамаза, що хоч розбитий на 125 кусників, віддає докладно текст. Напис звучить:

„hic congesta iacet quaeris si turba piorum
 „corpora sanctorum retinent veneranda sepulchra
 „sublimes animas rapuit sibi regia coeli
 „hic comites xysti (Syxti) portant qui ex hoste tropaea
 „hic numerus procerum servat qui altaria christi
 „hic positus longa vixit qui in pace sacerdos
 „hic confessores sancti quos graecia misit
 „hic iuvenes puerique senes castique nepotes
 „quis mage virgineum placuit retinere pudorem
 „hic fateor damasus volui mea condere membra
 „sed cineres timui sanctos vexare piorum.

Крім папів похоронених у крипті Сикста, в інших місцях катакомб спочили Христові намісники: Гай, Євсевій та Мільтіяд. Папу Зефирину похоронено в гробниці поза катакомбами враз із молоденьким мучеником Тарсикієм, що осягнув мученичий вінець за розношення Євхаристійного Хліба вірним у часі переслідування. Коло папи Євсевія лежали почитані мученики Кальоцер і Партеній.

Зі святилища Сикста веде вузький хідник до крипти славної мучениці Кикилії, де зберігся ще старий малюнок Святої на стіні. Крипта ясно освічена великим світляним отвором. Моці Кикилії переніс папа Пасхаліс I. 817. р. до Риму (Див. світлина 4).

Здовж сумежної великої галерії стоїть рядом шість крипт, т. зв. „крипти св. Тайн“, бо сцени, що в них з'ображені, сим-

волізують Тайну Крещення й Євхаристії. Мальовила збереглись у п'ятих криптах; всі вони походять із кінця II. віку.

В першій по лівім боці з'ображений Спаситель у мантиї, що воскрешає Лазаря; на правій стіні змальований пир при участі сімох осіб. Стіл заставлений хлібами й рибами, а на краях стоїть іще по п'ять кошів із хлібом. Християнський артист лучить у картині сцену Євхаристійного пиру з чудом помноження хлібів, що мало приготувати людей до цієї великої Тайни. (Див. світл. 5).

В наступній крипті ліворуч змальований Євхаристійний бенкет, а праворуч Йона, що спить під смоковницею. Побіч картин розкинені на стінах малюнки цвітів та птиць у леті.

В третій крипті долівка виложена пестрим мармуром. Між невиразними слідами мальовил можна розпізнати епізоди Йони та особи в позиції молитви з піднесеними вгору руками. Стеля покрита орнаментальним рисунком із добрим Пастирем усередині.

По лівім боці четвертої крипти змальований Мойсей, що виводить обильне джерело води, дальше риба витягнена на вудці з води, крещення дитини й розслаблений з ложем у руках. На задній стіні біля стола, заставленого хлібом і рибою, стоїть жінка в молитовній поставі та мужчина, що простягає руку над столом. Дальше є картина Євхаристійного пиру з 8 кошами помноженого хліба, жертва Авраама й розмова Ісуса з Самарянкою; на стелі змальований добрий Пастир.

В останній крипті з'ображене те саме чудо добуття води в пустині Мойсеєм, воскресення Лазаря, крещення дитини, дельфін звинений кругом тризуба (символ хреста), судно на розбурханих хвилях із жінкою, що молиться в переляку. На стелі добрий Пастир і стіл заставлений кошами з хлібом.

Як бачимо, Тайну Крещення та Євхаристії символізують у всіх криптах ті самі картини. Тайна Крещення з'ображена чудом добуття джерела в пустині, що вгасило спрагу вибраного народу, крещенням Ісуса в Йордані та уділюванням цієї Тайни дітям.

Пирі сімох осіб при столах, заставлених хлібом і рибою, представляють участь вірних у Пресв. Євхаристії. Зі сценами пирів лучать християнські мистці чудо помноження хлібів і риб — фігуру Євхаристійного Хліба, що множаться щоденно на Божих трапезах.

Третя й четверта часть калікстинського некрополю походить із IV. віку, з часів мира Церкви. Нові підземні об'єкти з окремими сходами розтягнули давний спільний християнський цвинтар далеко на північ і захід та дали тисячам християн міс-

це на спочинок коло тіл геройських предків. Галерії тут правильніші, а між криптами являються нові овальні форми, завершені копулами. Стіни прикрашені популярними в катакомбах малюнками сцен Старого й Нового Завіту, між якими стрічаємо деякі нові композиції, як Мойсея, що скидає обуву на Божий приказ, освячення Євхаристійних елементів через Ісуса Христа, та інші.

4. Кладовище Домітилли

Один кілометр від брами св. Севастіяна, коло церквці *Domine quo vadis*, розходяться дві старі дороги: *via Appia* й *Ardeatina*. *Via Ardeatina*, що йде трохи на право, лучила столицю імперії з містечком *Ardea*. В тому місці, де тепер перетинає її вулиця Семи Церков, розтягаються широкі сити підземного цвинтаря Домітилли. Його галерії підходять аж до катакомб Каліста. Тим то Бозій і його наступники аж до половини XIX ст. уважали те кладовище за часть калістинського некрополю (Див. світл. 6).

Терен, під яким розкопано кладовище, належав у I століттю до славної родини Флявіїв, що дійшла була до імператорської власти за Веспазіяна. Християнська віра проникала родину Флявіїв уже в апостольських часах, а за Домітіяна видала першого мученика, Тита Флявія Климента, чоловіка Домітилли.

Два перші християнські гіпогеї на ґрунті Домітилли являються при кінці I ст. Один із мурованим входом, що його відкрито 1865. р., носив назву Флявіїв, другий звався *subiculum Ampliati*; в половині II. віку повстав третій гіпогей з окремими сходами. Ці три гіпогеї в другому столітті злучено галеріями, що поступенно членувалися та розрослися до кінця IV. віку в велику рівнобіжну двоповерхову сітку катакомб.

Біля входу до гіпогею Флявіїв збудовано в II. ст. тристінну кімнату; лавка кругом стін, криниця та басен на воду вказують, що тут збиралися християни на похоронні аґапи в річниці смерті покійних. Широка галерія, з легким спадом, до якої зводять сходи, це найстарша часть катакомб Домітилли. Галерія багато розмальована; в нишах стін залишилося ще багато марморових саркофагів. Стеля одної крипти покрита гарним орнаментальним малюнком з Добрим Пастирем всередині, тим найбільш популярним символічним зображенням Ісуса Христа в малюнках катакомб. Багато зображень Христових чуд, як: уздоровлення сліпородженого, кровоточивої, розслаб-

леного, воскресення Лазаря, тощо, це вираз сильної віри й надії християн, що померші, звільнені від діявольських пут, знайдуть вічне щастя в небі. Одна картина представляє посмертний суд: Христос сидить на престолі, а довкруги Нього стоять померші в молитовній поставі. Особливо багато заховалося тут з'ображень Ісуса Христа як Учителя між Апостолами.

Ми знаємо імена тільки трьох мучеників, похоронених у катакомбах Домітилли: Св. Нерая, Ахілля та Петронілі. Руїни базилики, збудованої над їхніми гробами, відкрив де Росці 1874. р. Базилика походить із кінця IV. ст.; на її стінах вмуровано багато фрагментів християнської різьби та написів. Цікавий є один мішаний, у латинській та грецькій мові: *ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΤ ΛΕΟΝΤΙΑ ΣΕΙΡΙΚΕ ΦΕΙΛΙΕ ΒΕΝΕΜΕΡΕΝΤΙ ΜΝΗΣΘΗΣ ΙΗΣΟΥΣ ΟΚΥΡΙΟΣ ΤΕΚΝΩΝΕ* (Димитрій і Леонтія заслуженій дочці Сирії. Згадай, Ісусе Господи, на наше дитя). Інший напис виражає віру в щасливе посмертне життя: *ΒΟΝΩΣΗ ΒΟΝΩΣΩ ΥΙΩ ΚΟΙΜΩΜΕΝΟΙ ΕΝ ΚΩ ΗΜ* (Боноза Бонозови, свому синові, що спочиває в Господі нашому). (Див. світл. 7).

5. Кладовище Коммодиллі

Цей підземний цвинтар оснований в III. ст. на посілости ближче невідомої нам християнки Коммодиллі при *via Ostiense*, недалеко від гіпогею, в якому спочив Апостол народів, св. Павло.

Кладовище відкрив випадково археолог Больдетті 1720 р., що віднайшов крипту Фелікса, Адавкта та Емерити, мучеників із переслідувань Діоклетіяна. Часть галерії біля гробів Фелікса й Адавкта християни поширили, щоб зробити місце для вірних на літургічні сходи. На стінах тої каплиці збереглися малюнки евангелиста Луки та Ісуса Христа між душами святих, похоронених у тих катакомбах. В глибині крипти, біля гробу Туртури, змальована прегарна картина Божої Матері із Дитятком Ісусом між мучениками Феліксом і Адавктом; у стіп Богородиці клячить покійна Туртура. Картина походить з VII. ст. Гріб Емерити з подобою Святої знаходиться в головній галерії біля старого входу.

Замітною в катакомбах Коммодиллі є техніка добування нових місць на хоронення вірних коло гробів мучеників. Гробарі, щоб вдоволити побожні бажання християн, копали як у долівці, так і в стелі галерій глибокі прямокутні отвори з десятками льокулів на тіла померших.

6. Кладовище св. Теклі

Про катакомби св. Теклі згадують середовічні провідники. Між іншими в зальцбурському провіднику читаємо: „et sic vadis ad s. Paulum via Ostiensi et in australi parte cerne ecclesiam s. Teclae supra montem positam, in qua corpus eius quiescit in spelunca in aquilone parte“.

Кладовище відкрив Больдетті на початку XVIII ст. називаючи його „cimitero al ponticello di s. Paolo, або „cimitero anonimo“. Аж Армелліні-єви вдалося 1869. р. розпізнати в ньому катакомби римської мучениці Теклі.

Катакомби складаються з трьох галерій та кількох крипт. Одна велика каплиця з абсидою вказує, що тут лежало тіло Святої; стелю святилища піддержує два ряди стовпів. В одній крипті заховалися популярні малюнки: Мойсея, Даниїла між львами, Йони, жертви Авраама та Спасителя з Євангелією в руках.

IV. Західна трупа

1. Кладовище Понціяна (ad Abdon et Sennen)

Великі катакомби Понціяна відкрив Бозій 1618. р. Основані вони мабуть у III. ст. на верху узгір'я Monteverde при старій *via Portuense*, що лучила Рим із морською пристанню над Тибром.

Про Понціяна, основника кладовища, не маємо ніяких відомостей. В зальцбурському провіднику записані імена мучеників: Пігменія, Мілікса, Полліона, Кандиди та Абдона й Сєннена, перських бояр, що, як оповідається в їхніх актах, прибули за Декія до Риму та понесли мученичу смерть у часі переслідувань Валеріяна. В часі мира для Церкви побудували християни над гробом Кандиди й перських Святих дві церковці.

В одній великій крипті катакомб Понціяна зберігся басен, що в ньому приймали оглашені св. Тайну Крещення через занурення в воду. Басен 1'35 m довгий, 1 m широкий і 1'14 m глибокий; зводять до нього мармурові сходи. На задній стіні змальоване хрещення Спасителя в Йордані, а нижче його хрест, якого долішне рамя входить у воду (басен і тепер повний води, що спливає з джерельця в стіні). На лівій стіні знаходиться картина Ісуса Христа, що вінчає мучеників Абдона й Сєннена, одягнених у перські одіння, з авреолями на головах.

2. Кладовище св. Панкратія

Всі чотири римські катакомби при *via Aurelia* ще й досі належно не просліджено так, що нам відомі є тільки ті їхні часті, що були завсіди доступні. Перше кладовище, що до нього ведуть паломників старі провідники, це катакомби св. Панкратія, 14-літнього мученика, стятого за часів Діоклетіяна.

Кладовище розкопане в одному поверсі; галерії тут низькі, круті та зовсім обдерті з пам'яток. В перших літах мира для Церкви збудовано над гробом Мученика базиліку, що її відновив папа Симмах (490-514). В VII. віці перебудував її Гонорій I. Він велів перенести саркофаг із тілом Святого „*ex obliquo aulae*“ в доступніше місце та залишив згадку про ті праці в мозаїковому написі на абсиді базиліки.

Тому, що моці св. Панкратія, не зважаючи на загальні перенесення тіл мучеників у VII-X ст., полишилися в катакомбах, вірні оточували це місце великим почитанням, а з часом із кладовищем Панкратія вязали народні передання про всіх мучеників похоронених при *via Aurelia*.

3. Кладовище св. Процеса й Мартиніяна

Ці великі катакомби розтягаються під тереном вілли Памфілі. Здебільша вони засипані тепер землею. Доступні є тільки чотири їхні часті в різних місцях. Та напрям галерій вказує, що вони колись були злучені з собою та творили один великий підземний цвинтар. Завязок катакомб лежить мабуть у тому місці, що до нього зводить другий вхід. Вказує на те старина сходової клітки, правильне розгалуження галерій та старі мури, що піддержують їхні високі стіни. Доступні часті кладовища дуже знищені. Льокули тут просторі, викопувані без огляду на економію місця; деякі гроби полишилися замкнені аж досі.

Над гробом св. Процеса й Мартиніяна побудували християни базиліку в IV. ст., в якій папа Григорій Вел. виголосив свою перегарну 32 гомілію¹⁾ в день пам'яті Мучеників. Їхні тіла переніс Пасхаліс I. до ватиканської базиліки, де спочивають аж досі під вітарем у глибині поперечної нави церкви св. Петра.

4. Кладовище двох Феліксів

По правій стороні *via Aurelia*, де починається дорога *Casale di Pio V*, знаходиться великий підземний цвинтар, мабуть той, що його провідники називають „двох Феліксів“.

¹⁾ MPL. LXXVI, col. 1237.

Питання „двох Феліксів“ це трудна загадка для археологів та для істориків. Знаємо, що папу Ліберія (352-366), поборника аріянізму, засудив був імператор Констанцій на вигнання, а на престолі св. Петра поставив був свого кандидата Фелікса II. Антипапу після смерти похоронено в цьому кладовищу, а скоро потім з невідомих нам причин починається його культ серед вірних римської громади. Легенда вчинила з нього по якимсь часі мученика та помістила в кладовищу біля нього й гріб папи Фелікса I (269-274), що, як знаємо з катальогів Сикста III й Ліберія, спочив у крипті Папів при *via Appia*. Згодом кладовище й церков дістали назву „двох Феліксів“, популярних уже в легендах мучеників, що мали спочивати біля себе. — Бозій знову твердив, що тут нема мови про антипапу Фелікса II., але про мученика тогож імени, якого пам'ять святкувано в Римі дня 21. VIII. Стоїмо отже перед темною сторінкою в історії Церкви, якій може прийде в поміч археологія, коли ці катакомби діждуться методичних розкопів.

5. Кладовище Калеподія

Кладовище лежить по лівій стороні дороги *Casale di Pio V.*, під винницею Армелліні-я. Часу його оснування не можна тепер означити; знаємо тільки, що 223. р. похоронено в ньому мученика папу Каліста. Галерії катакомб зовсім зруйновані так, що крім кількох уломків нагробних написів не залишились у них ніякі пам'ятки історичної ваги. 1888. р. біля входу до катакомб знайшов Е. Стевенсон рештки абсиди з базиліки, що її збудував Юлій I. над гробом Папи-Мученика. Мощі Каліста лежать тепер у церкві *S. Maria in Trastevere*, на місці, де згідно з оповіданнями актів мав він понести мученичу смерть.

6. Ватиканське кладовище

Рівнина за давнюю *Porta Triumphalis*, що розтягалась по під узгір'я *Ianiculum*, звалася *Vaticana* (від імени етрусського божка, що мав там колись свою святиню й культ). Серединою рівнини вела *via Cornelia*, відома з цирку та квітистих городів Нерона, в яких після пожару Риму 64. р. понесли жорстоку смерть перші мученики римської громади. Тіла мучеників похоронили християни при *via Cornelia*, за північним муром цирку на полі, де були вже розкинені численні могили, чи гробівці поган. Так 64. р. серед поганського кладовища повстав тут наземний християнський цвинтар, освячений незабаром

і мощами Верховного Апостола Петра. Праці довкруги базиліки св. Петра наводять ще й тепер на відкриття християнських, або поганських гробів із часів старої римської імперії.

Ватиканське кладовище, не зважаючи на славу перших Христових свідків, не розрослося ніколи в великий християнський цвинтар; не дозволяло на те його положення в оживленому середовищу ворогів Церкви, як також природа ґрунту не надавалася до підземних викопів.

Гріб св. Петра це був мабуть малий гробовець, до якого входило з *via Cornelia*. Над ним збудував папа Анаклит (76-88?) капличку (меморіа), як читаємо в *Liber Pontificalis*, в якій спочили мабуть і деякі папи з двох перших віків. Нажаль із того святилища не залишилися ніякі сліди після праць над будовою двох наступних базилік. Після збудування першої базиліки Константином Вел. помітно зріс наземний християнський цвинтар покриваючися гарними гробівцями та мавзолеями. Сьогодні зберігається в ватиканських гротах около 300 штук нагробних написів та багато саркофагів зі старого кладовища при *via Cornelia*.
